

Gravlys i Danmark

Af Karsten Biering

Inspireret af Mats Rehnbergs disputats¹ fra 1965: *Ljusen på gravarna och andra ljusseder*, foretog jeg i 1966-67 for Dansk Folkemindesamling et større indsamlingsarbejde via spørgeskemaer. Det var hensigten at fremskaffe et aktuelt materiale, som kunne supplere og uddybe Rehnbergs konklusioner på det stof, han indsamlede fra Danmark i 1959. Herudover var det meningen at bidrage med mere eksakte og fyldige oplysninger om gravlysenes spredningsforløb i Danmark, hvilket måske kunne udvide gyldigheden af Rehnbergs teori om innovationsprocesser i Sverige i dette århundrede.

Da gravlys i Danmark er en meget ny foreteelse, som har en forholdsvis ringe udbredelse og frekvens og som derfor mange steder turde være ret ukendt, vil jeg kort gøre rede for skikkens eller fænomenets historie og karakteristika, dels støttet på Rehnbergs historiske fremstilling², dels på egne undersøgelser.

Både inden for den græsk-ortodokse og den romersk-katolske kirke har slægtninge og pårørende til afdøde gennem århundreder til forskellige lejligheder bragt levende lys på gravene. I sin romersk-katolske udformning er lysene dels knyttet til *allehelgensdag* (1/11), som er kirkens officielle mindedag for alle helgener, dels til *allesjælesdag* (2/11), som er den dag, hvor kirken gennem allesjælemessen søger at lindre og forkorte de øvrige afdødes ophold i skærsilden.

Fra 1200-tallet har begge mindedage været i funktion i Skandinavien. Også efter reformationen fortsatte den kirkelige markering af allehelgensdag – dog med den ændring af indholdet, at alle gode kristne mænd og kvinder blev anset for *forbilleder*, men ikke for helgener i katolsk forstand. Først med Struensees forordning af 25.10.1770 afskaffedes helligdagen officielt, og dagens tekster samt bønner for reformationen skulle læses og forklares på den første søndag i november.

I den folkelige bevidsthed har disse to helligdage næppe været adskilt, men udgjort en helhed. Denne opfattelse er blevet styrket gennem det ritualskema, som med variationer er blevet anvendt af den romersk-katolske kirke: vesper den 31/10 – messe den 1/11 – vesper samme aften – messe den 2/11, med bønner for de afdøde og processioner på kirkegården.

Efter 1770 har vi imidlertid i Danmark ingen fælles mindedag for de døde, hverken for de særligt fromme eller for de ganske almindelige. Første verdenskrigs

1. Noter findes s. 22.

meget store antal døde bevirkede i Tyskland skabelsen af *Volkstrauertag* den anden søndag i fasten på initiativ af den protestantiske kirke. Også i de skandinaviske lande indledtes diskussioner om en fælles mindedag, og for Danmarks vedkommende søgte man fra kirkelig side at gøre *allehelgenssøndag* – den første søndag i november – til fælles minde- og gravsmukningsdag. Dette sker først i Storkøbenhavn i 1918 på initiativ af biskop Ostenfeldt, provst Ussing og pastor Fibiger ved indførelsen af allehelgensandagter i kirkegårdenes kapeller efter aftale mellem de enkelte præster og forvaltningerne. Tanken bag dette var, at man ønskede at skabe en anledning for storbybefolkningen til at komme på kirkegården for på en bestemt dag i fællesskab at mindes de afdøde og bagefter smykke deres grave, det sidste dog uden gejstlig medvirken. Allehelgensandagterne, som ikke må forveksles med de ordinære gudstjenester i kirkerne, finder sted den første søndag i november, hvilket må ses i sammenhæng med Struensees tidligere omtalte forordning. Siden 1918 har disse i princippet frit udformede andagter spredt sig til de større danske provinsbyer, som har centralkirkegårde, og hvor kirkegården altså ikke er placeret i umiddelbar tilknytning til kirken. Allehelgenssøndag 1967 blev der afholdt andagter i 20 storkøbenhavnske kapeller.

I landsogne og i mindre byer, hvor kirken og kirkegården hører sammen, finder sådanne andagter ikke sted, idet menigheden i tilknytning til de ordinære gudstjenester har let adgang til at udsmykke gravene og mindes de døde. Ikke desto mindre er det mange steder blevet almindeligt, at præsten i tilknytning til højmessens allehelgenssøndag læser navnene op på årets afdøde i sognet. Dagen har således efterhånden fået en vis betydning som protestantisk gravsmukningsdag, mens dele af de romersk-katolske menigheder i Danmark tænder gravlys på allehelgens/allesjælesdag.

Gravsmukning er et traditionelt fænomen, som er underlagt de samme dynamiske vilkår som andre traditioner. Der findes mange former for gravsmukning, men det er tydeligt, at visse i særlig grad er knyttet til bestemte højtider. Som et enkelt eksempel skal det blot nævnes, at hvidt som blomsterfarve efterhånden er ret karakteristisk til allehelgen, mens rødt til jul og gult til påske længe har været fremherskende. *Gravlys* kan anses for at være et udsmykningsalternativ til de mere etablerede former, og i det følgende vil der blive redegjort for fænomenet som innovation, men først nogle korte bemærkninger om den tilgrundliggende spørgeskemaundersøgelse.

Til brug for en undersøgelse af gravlysproblematikken i videre forstand konstruerede jeg med sagkyndig bistand i 1967 en række spørgeskemaer, som i oktober blev udsendt til samtlige sognepræster, kirkegårdsledere og til nogle blom-

sterhandlere med salg til kirkegårde. Forinden havde jeg i 1966 orienteret mig i forholdene gennem udsendelse af nogle yderst kortfattede spørgsmål til en række sognepræster. Kortene, som er aftrykt nedenfor, vil indeholde oplysninger fra både 1966 og 1967, mens tabellerne kun gælder den mere grundige undersøgelse fra 1967.

Ved udformningen af spørgeskemaerne fra 1967 blev der naturligvis skelet til Rehnbergs forskellige spørgelister³, således at hans resultater lod sig sammenligne med mine nyindsamlede. På en del punkter har jeg uddybet og specificeret spørgsmålene i håb om at kunne trænge dybere ind i skikkens mere komplekse årsagssammenhænge. Disse gode intentioner blev desværre ikke honoreret af meddelerne i et sådant omfang, at det samlede materiale med rimelighed lod sig analysere mere dybtgående, hvilket skyldes skikkens forholdsvist ringe udbredelse og frekvens.

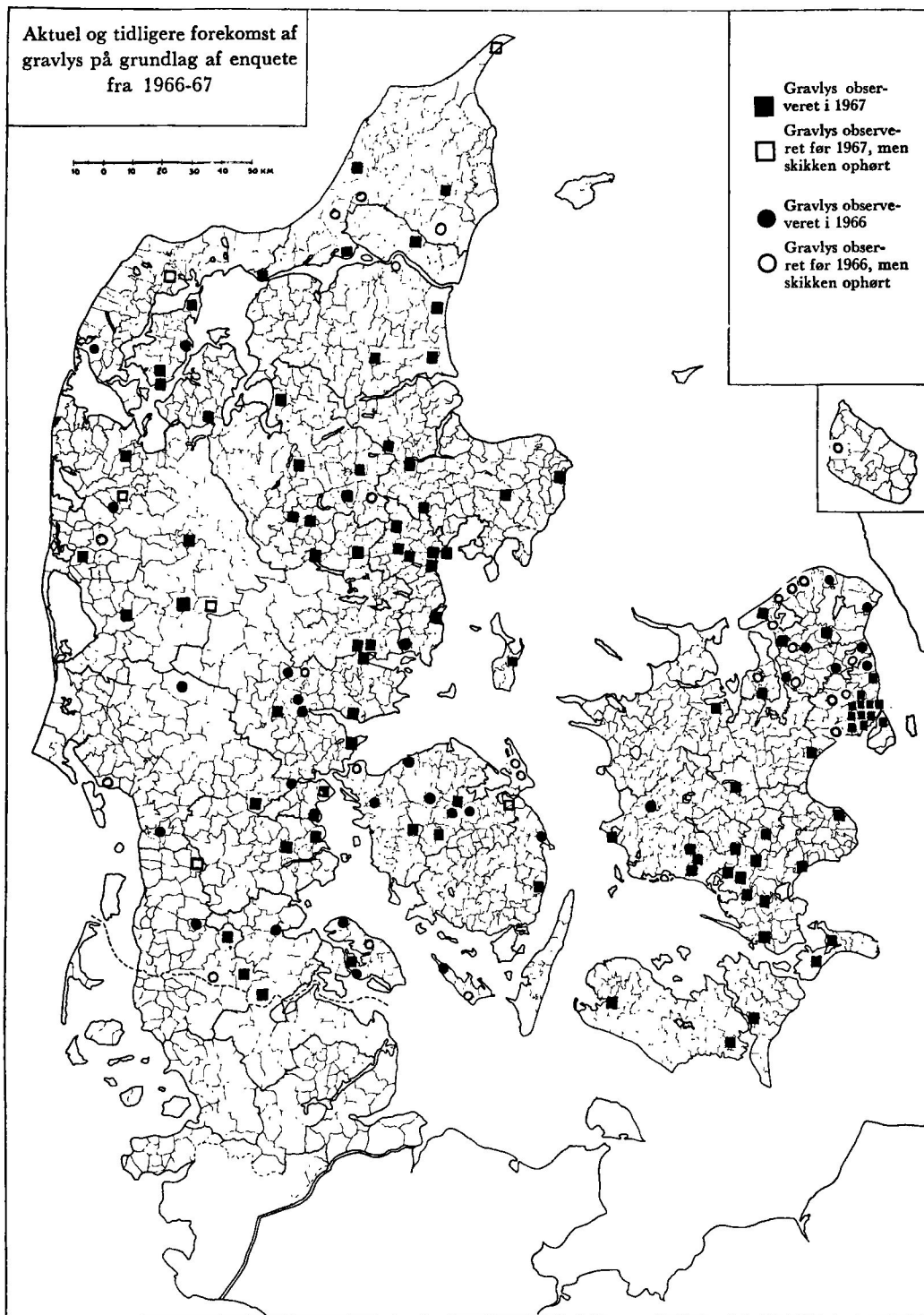
En kildekritisk holdning til både interview- og enqueteundersøgelser er imidlertid nok på sin plads. Selv om der i et omhyggeligt udarbejdet skema er anbragt en række snedige kontrolspørgsmål, er der alligevel rige muligheder for fejlkilder, hvis omfang og graverende karakter vanskeligt lader sig afsløre. Her tænker jeg særligt på 3 fejlkilder af betydning i kulturforskningen: interviewpersonens prestigehunger, hans manglende forståelse for undersøgelsens alvor og hans svigtende hukommelse eller ringe informationsmængde. De to sidstnævnte faktorer kan have indvirket på både Rehnbergs og min enqueteundersøgelse, og det forekommer mig ubestrideligt, at den svigtende/upræcise hukommelse eller den manglende viden om de lokale forhold må have spillet en rolle, der bevirker, at resultaterne ikke stemmer overens med virkeligheden. I hvilket omfang vides ikke. Fra vidnepsykologien ved vi, at flere iagttagere kan give ret forskellige beskrivelser af den samme tildragelse. Hertil kommer at den samme person på forskellige tidspunkter kan give afvigende beskrivelser af den samme tildragelse. Og fra traditionsforskningen kendes til lignende forhold. Disse bemærkninger vil forhåbentlig tjene til at etablere en generel skepsis mod interview- og enqueteundersøgelsers umiddelbare pålidelighed. Med disse forbehold vil jeg i det følgende kort gøre rede for nogle af de resultater, som jeg foreløbig er nået frem til for gravlysenes vedkommende i Danmark.

I oktober 1967 modtog præsterne et spørgeskema om gravlys og et om de kirkelige højtideligheder omkring allehelgen og jul; kirkegårdslederne modtog det samme spørgeskema om gravlys samt et om den pågældende kirkegårds størrelse, struktur og andre udsmykningsskikke, mens en række kirkegårdsblomsterhandlere både fik tilsendt gravlysskemaet og et særligt skema vedrørende den kommercielle distribution af gravlys. På denne måde blev en række væsentlige

Aktuel og tidligere forekomst af
gravlys på grundlag af enquete
fra 1966-67

10 0 10 20 30 40 50 KM

- Gravlys obser-
veret i 1967
- Gravlys obser-
veret før 1967, men
skikken ophørt
- Gravlys obser-
veret i 1966
- Gravlys obser-
veret før 1966, men
skikken ophørt

Dateringer af gravlysenes indførelse på grundlag af Rehnberg samt 1966-67-enqueten

10 0 10 20 30 40 50 KM

- før 1945
 - 1945-49
 - △ 1950-54
 - ▲ 1955-59
 - 1960-64
 - 1965-67
-

spørgsmål stillet til samtlige forsøgspersoner, hvilket skulle vise sig hensigtsmæssigt, idet de enkelte svarprocenter ikke blev særligt høje.

I Danmark findes der ingen central kirkegårdsforvaltning, og det har ikke været muligt at skaffe eksakte oplysninger om antallet af kirkegårde. Dog har jeg fra sagkyndig side fået angivet, at der er ca. 1000 kirkegårde. Der findes derimod ca. 3000 sogne, og mange sognepræster er således blevet ulejligen for-gæves, da jeg ikke på forhånd har kunnet konstatere, om der hørte kirkegård til det pågældende sogn. Dette har sikkert også bevirket, at mange af disse præster har undladt at returnere skemaerne.

Jeg har fået svar, der dækker ca. 600 forskellige kirkegårde spredt over hele landet, og heraf har jeg modtaget 92 bekræftende svar på spørgsmålet, hvorvidt fænomenet at sætte lys på gravene blev observeret på den pågældende kirkegård i 1967. De positive svar udgør ca. 15 % af samtlige modtagne svar, og mit samlede analysegrundlag er ca. 60 % af samtlige danske kirkegårde.

Gravlys er en ny foreteelse i Danmark. I 1959 påviste Rehnberg ved en stikprøveundersøgelse⁴, at gravlys forekom på ca. 14 % af de adspurgte steder, mens udbredelsen i Sverige var væsentlig større – i nogle egne henimod 100 %. Som et supplement til Rehnbergs mere skitseprægede oversigt over de danske forhold, har det været min hensigt så nøje som muligt at følge gravlysenes spredning geografisk og kronologisk for herigennem også at få indsigt i et innovationsforløb, der ifølge hans svenske undersøgelse ikke kun gælder gravlysene, men også en lang række andre og vidt forskellige kulturelementers spredning og differentierede acceptering i 1900-tallet. I sin korte fremstilling af gravlysenes udbredelse i Danmark har Rehnberg peget på en række mulige årsager og sammenhænge af betydning for dette forløb. Der synes imidlertid at være en temmelig stor overensstemmelse mellem den af Rehnberg undersøgte innovationsproces i Sverige og den danske, som jeg har beskæftiget mig med.

Inden jeg kommer nærmere ind på forholdet mellem det svenske⁵ og det danske innovationsforløb, vil jeg i nedenstående tabel give et resumé over dateringen af gravlysenes indførelse i Danmark:

indført	købstæder og forstæder	mindre byer og landsogne	ialt
før 1945	4	0	4
1945-49	10	4	14
1950-54	3	4	7
1955-60	0	10	10
1960-64	3	16	19
1965-67	0	19	19
ikke oplyst	11	8	19

Udbredelsesforløbet kan karakteriseres på følgende måde: før anden verdenskrig forekom gravlys næsten udelukkende på katolske grave i København eller i de store provinsbyer til allehelgens/allesjælesdag. Efter 1945 begyndte gravlys at optræde også på protestantiske grave (der havde været enkelte forekomster tidligere), men stadigvæk i de større byer og bymæssige bebyggelser i tilknytning til disse. Fra ca. 1955 vender billedet, og den største udbredelse finder sted i de mindre byer og i landsognene, mens gravlysene i flere tilfælde forsvinder fra de kirkegårde, hvor de indførtes først. Denne tendens synes at forstærkes gennem 1960'erne.

Efter Rehnbergs innovationsbeskrivelsesmodel er udbredelsen i Sverige sket pletvis, men med udgangspunkt i de større byer og i områder, der i øvrigt er kendt som accepteringsvillige. Rehnberg nævner, at accepteringsvillighed hænger sammen med bebyggelsestæthed – i hvert fald i begyndelsesfasen af et udbredelsesforløb. Der er ikke tale om eet centrum, hvorfra en skik spredt sig som ringe i vandet, men om flere, hvorfra der både kan ske en pletvis og tilsyneladende diskontinuerlig spredning og en afsmitning til naboområderne, der ligner en bølgebevægelse. Sidstnævnte spredningsforløb kan for Danmarks vedkommende f.eks. aflæses i Næstved-Vordingborg-Præstø-området. En mere specificeret gennemgang af disse forhold bringes i følgende oversigt over lokale initiativtagere til gravlysskikkens indførelse:

Topografisk ordnet⁶ oversigt over initiativtagere på grundlag⁷ af spørgeskemaer fra 1967:

top nr.	datering af første forekomst	initiativtagere
3	1900–09	romersk-katolske kristne
3	1900–09	romersk-katolske kristne
3	1945–49	tidligere frihedskæmpere
6	1945–49	forældre til sønner faldet i frihedskampen
131	1960–64	søn, håndværker, ca. 45 år
354	1965–67	tjener og landmand, ca. 40 år, fastboende / midaldrende husmor, indvandret fra Sønderjylland, folkekirkelig
365		katolikker
475	1965–67	en højskoleforstander og hans hustru, som i 1954 mistede en lille datter
479	1955–59	en ung enke, som er organist
523		fhv. telefonistinde, folkekirkelig, tilflytter
565	1955–59	75-årig gårdmandskone, folkekirkelig
582	1955–59	midaldrende husmoder, datter af afdøde, folkekirkelig

top nr.	datering af første forekomst	initiativtagere
588	1955-59	fastboende enker
603	1945-49	kammerater fra frihedskampen
626	1960-64	midaldrende fastboende enke
704	1950-54	katolikker
798	1955-59	to lærere, ca. 35 år, folkekirkelige, tilflyttere
865	1960-64	afdødes døtre, der er medl. af folkekirken
903	1965-67	sognepræst på hustrus grav
1003	1955-59	midaldrende fastboende enke, katolik
1226	1960-64	enke efter købmand, folkekirkelig / fhv. gårdejer, ca. 75 år, folkekirkelig
1251	1960-64	datter til afdøde, bosat i Sverige
1277	1965-67	færøsk enke til en af de 4 myrdede politibetjente i Kbh, sept. 1965
1288	1960-64	en datter bosat i Norge / en mand fra Tjekkoslovakiet
1444	1960-64	datter, folkekirkelig / gårdmandsfamilie, folkekirkelig, på datters grav
1542	1960-64	enke efter handelsmand, folkekirkelig, ca. 60 år, har fået inspirationen fra Sverige, hvor hendes datter bor (Stockholm). Herefter har andre taget skikken op, dog få, hvad vist mere skyldes, at man ikke har fået fat på de rigtige lys
1732	1955-59	søn, forretningsmand, ca. 45 år, folkekirkelig, fastboende - datter og svigersøn, ca. 45 år, fastboende - forældre, embedsmand, ca. 60 år, folkekirkelig, konen svensk
1779	1965-67	afdødes søns familie, gårdejer, folkekirkelig
1834	1960-64	80-årig lærerenke, flyttet til Randers
1847	1945-49	en arbejderfamilie på deres mors grav, folkekirkelige, fastboende
1913	1960-64	en mand fra Randers på sin vens grav
1933	1945-49	gårdejerægtespar, forældre til et lille barn, som var deres eneste, folkekirkelige, fastboende
2014	1965-67	midaldrende enke, husmor, folkekirkelig, fastboende
2057		katolikker
2069	1960-64	ægtemand, landmand, 57 år, fastboende, folkekirkelig
2095	1965-67	forældre til afdøde, murersvend, ca. 55 år, folkekirkelig, hustru født i sognet - børn og børnebørn, folkekirkelige, fastboende
2131	1965-67	børnene, begge arbejdere, folkekirkelige
2323	1965-67	ca. 75-årig smed, der i sin ungdom er tilflyttet sognet
2394		moderen til en færdselsdræbt ung mand
2461	1965-67	tømrermester, som så vidt vides har fået lyset og lyseholderen tilsendt fra en søn der bor i Sverige
2498	1955-59	familie til afdød dyrlæge
2517	1960-64	forældre til ung mand, 50-årige gårdmandsfolk, fastboende
2534	1965-67	søster, boende i Skanderborg, på brors grav, der var gårdejer
3021	1960-64	forældre, gårdejer, ca. 40 år, tilflyttere, fru er finne
3031	1960-64	boghandlerægtespar i Haderslev, hustruen stammer fra sognet midaldrende gårdmandsslægt i sognet, folkekirkelige

top nr.	datering af første forekomst	initiativtagere
3082	1945-49	i forb. med sidste krig var der en flygtningelejr i sognet, hvor der især var flygtninge fra Estland, som i et tilfælde sørgede for at tænde lys på gravene
3133		afdødes enke, datter og datter-datter = landhusmoder, krigsenke og lærerinde, fastboende, folkekirkelige
3136	1945-49	unge fra FDF på frihedskæmpergrave

Til denne oversigt skal bemærkes følgende: for de større byers vedkommende har det generelt ikke været muligt ved hjælp af enqueten at indhente oplysninger om initiativtagerne til gravlysenes indførelse, ligesom nøjagtige dateringer har været sjældne. Disse mangler var forudset på forhånd, men giver ikke destomindre hele undersøgelsen en uønsket skævhed.

Hovedindtrykket bliver trods alt, at det fortrinsvis er ældre eller midaldrende mennesker, der først har anvendt gravlys, og dette har vel sine naturlige årsager. Herudover kan det fastslås, at det ikke entydigt er medlemmer af de højere sociale lag, der først har taget initiativet; billedet er snarere overordentlig spredt, og dette danner en modsætning til Sverige, hvor netop de højere sociale lag har udgjort initiativgruppen⁸. Videre har pårørende til faldne frihedskæmpere tidligt spillet en aktiv rolle, ligesom der i enkelte tilfælde kan konstateres påvirkning fra svensk eller fra finsk side, hvor gravlysene har haft en ganske betydelig udbredelse også før anden verdenskrig. Derimod har deciderede fremmede befolkningsgrupper såsom indvandrede polakker (f.eks. i Nakskov, top.nr. 704) og estiske flygtninge (i Højrup, top.nr. 3082) tilsyneladende ikke dannet noget eksempel til lokal efterfølgelse, hvad angår gravlys.

Under sin gennemgang af de danske forhold nævner Rehnberg, at »Gravljusseden, som förhållandevis sent vann insteg i Danmark, fick där en speciellt stark anknytning til fredsslutet, befrielsen och de stupade frihetskämparna. Det vore tänkbart, att gravljusens framträdande roll i detta sammanhang gjort dem mindre angelägna för »vanliga« gravar»⁹.

Denne iagttagelse er utvivlsomt rigtig, og der kan nævnes flere eksempler på kirkegårde med nogle frihedskæmpergrave, der smykkes med lys som de eneste på stedet. Skikken kan meget vel påskønnes og accepteres lokalt, men praktiseres ikke på andre »almindelige« grave på grund af de specielle omstændigheder.

Det er ikke nogen urimelig formodning, at de mange danskere, der under anden verdenskrig var flygtninge i Sverige kan have fået et førstehåndskendskab til den i dette tidsrum meget udbredte skik og derpå bragt den med sig hjem og anvendt den ved første givne lejlighed: indvielsen af frihedskæmperkirkegården »Minde-

lunden« i København 1946. Her kan de tændte lys på de faldnes grave have forbundet kammerater og andre sørgende efterladte gennem allusion til noget fælles oplevet, der må have gjort et dybt indtryk under den tvungne udlændighed. Formentlig er der en sammenhæng mellem gravlys på frihedskæmperes grave og på andre grave, hvor der hviler voldeligt omkomne. Hvis denne tanke forfølges, vil ethvert pludseligt eller særligt sørgeligt dødsfald kunne motivere de pårørende til at anvende gravlys som udsmykning til bestemte lejligheder, såfremt de er informeret om muligheden heraf.

Det følgende skema har til opgave at tydeliggøre til hvilke lejligheder gravlysene anvendes, samt i hvilket omfang de findes på de enkelte kirkegårde. Oplysningerne, der er uddraget af enqueten fra 1967, kan læses på følgende måde: under rubrikken *kirkegård* anføres i topografisk orden¹⁰ de kirkegårde, hvor der i 1967 er observeret gravlys. — * betegner, at der på den pågældende kirkegård findes mange katolske grave. Under rubrikken *antal grave med lys* angives det samlede antal, der er oplyst i spørgeskemabesvarelsen for den pågældende kirkegård. De flg. rubrikker specificerer til hvilke lejligheder/højtidere gravlysene anvendes på den pågældende kirkegård: tallet oplyser i hvor stort omfang gravlys er observeret til den pågældende lejlighed; × alene angiver, at gravlys er observeret til den pågældende lejlighed, men at antallet af illuminerede grave ikke er oplyst. *Allehelgenssøndag* falder altid på den første søndag i november og udgør den protestantiske mindedag. Under rubrikken *jul/nytår* er juleaften den altoverskyggende gravsmykningsdag i det hele taget, og gravlys forekommer da også i størst omfang på denne dag. *4.-5. maj* er udelukkende mindedag for de faldne frihedskæmper, og under *andre mærkedage/mindedage* forekommer oplysninger om gravlys på søndage i advent, påskedage, pinsedage og personlige mindedage (fødselsdag, dødsdag m.v.).

kirkegård	indført år	antal grave i alt med lys (ca.)	allesjæle/ allehelgen	alle helgens- søndag	jul/ nytår	4.-5. maj	andre mærke-/ mindedage
Bispebjerg	1950-54	4			4		
Holmens	1945-49	8		4	4		
Mindelunden	1945-49	272			136	136	
Vestre	1945-49	160		×	150		10
» katolsk afd.*	1900-09	300	300				
Frederiksberg	1945-49	80	10	10	60		
Assistens kat. afd.*	1900-09	20	20				
Brønshøj		10			5	5	
Rødovre					×	×	
Gladsaxe	1960-64				×		

kirkegård	indført år	antal grave i alt med lys (ca.)	allesjæle/ allehelgen	alle- helgens- søndag	ju / nytår	4.-5. maj	andre mærke-/ mindedage
Tårnbæk	1920-29	40		5	35		
Brøndbyvester	1960-64	10			10		
Hillerød	1945-49	5			3	2	
Ølsted	1960-64	2			2		
Melby	1965-67	1			1		
Karlslunde	1955-59				×		
Holbæk*	1930-39		×				
Besser	1965-67	1			1		
Korsør*			×				
Benløse	1950-54	1			1		
Førslev	1950-54	1			1		
Marvede		14		6	8		
Hyllinge	1955-59	5			5		
Næstved	1945-49			×	×		
Vordingborg	1945-49	66			64	2	
Stege		5			5		
Magleby	1960-64				×		
Hylleholt	1955-59				×		
Fensmark	1955-59	5			5		
Toksværd	1945-49	4			4		
Rønnebæk	1955-59	1			1		
Hammer	1955-59				×		
Bårse	1945-49	1				1	
Damsholte	1960-64						
Nakskov*	1950-54	150	150				
Kettinge	1955-59	3			2		
Nykøbing F.*			×				1
Næsby	1960-64	1			1		
Brylle	1950-54	1			1		
Orte	1955-59	4		1	1		2
Hesselager		2			2		
Skæve	1960-64	2			2		
Vrensted	1960-64	1			1		
Gøl	1965-67	1			1		
Aggersborg	1960-64	4			4		
Blidstrup		2			2		
Ø.-Assels	1965-67	1		1			
Sejrslev	1960-64	3		3			
Horsens	1965-67	1			1		
Mou	1965-67	1			1		
Skelund	1960-64				×		
Storarden	1960-64	2		2			
Ulbjerg	1965-67	2			2		
Asmild	1955-59	3			3		
V.-Velling	1965-67	1			1		

kirkegård	indført år	antal grave i alt med lys (ca.)	allesjæle/ allehelgen	alle- helgens- søndag	jul/ nytår	4.-5. maj	andre mærke-/ mindedage
Hørup	1965-67	1			1		
Hinge		1			1		
Gerning	1960-64	1			1		
Randers	1945-49	160		100	60		
Råsted	1960-64	1			1		
Ødum	1945-49	1			1		
Grenå	1945-49	3			3		
Kolind	1965-67	5			5		
Århus Nordre*	1945-49	235		35	200		
Århus Vestre	1950-54	1000			1000		
Horsens Nordre*		6	6				
Horsens Østre*		25		25			
Horsens Vestre		3	2		1		
Silkeborg		6			6		
Vejlby		10			10		
Lyngby	1965-67	1			1		
Foldby	1960-64	12			12		
Borum	1960-64	3			3		
Saksild	1965-67	3			3		
Dallerup		1			1		
Fredericia katolsk*				×			
Stouby	1965-67				×		
Bredsten	1965-67	1			1		
S.-Stenderup	1965-67			×			
Hejls		1			1		
Fovsing	1965-67	1			1		
Sinding	1965-67	1			1		
Assing	1955-59	1			1		
Hee	1965-67	1			1		
Bølling		1			1		
Vamdrup	1960-64	3			3		
Moltrup	1960-64				×		
Fjelstrup	1960-64	2			2		
Ravsted		1			1		
Tinglev	1945-49	4			2	2	
Ulkebøl	1950-54	1		1			
Bov	1965-67	3			3		
total: 92		2700	488	193	1858	148	13

forekomst af gravlys	antal kirkegårde
allesjæle/allehelgen	9
allehelgenssøndag	16
jul/nytår	76
4.-5. maj	7
andre mærkedage/mindedage	3

Det må hertil bemærkes, at gravlys på nogle enkelte kirkegårde forekommer til mere end een lejlighed.

Som det ses af forrige tabel, er frekvensen af gravlys på de allerfleste kirkegårde overordentlig ringe. Mange steder drejer det sig blot om nogle få illumerede grave ud af flere hundrede, hvor de fleste pårørende tilsyneladende frivilligt vælger at udsmykke på anden vis. Generelt kan man næppe anse gravlysene for at være nogen udbredt skik i Danmark, og jeg skal til slut fremsætte nogle formodninger om årsagen hertil.

Der er sandsynligvis tale om et betydeligt informationsbrist, hvad angår kendskabet til gravlys, og kun den personlige iagttagelse eller det mundtligt udbredte rygte om fænomenet kan give inspiration til den potentielle bruger, der herefter stilles over for problemet: hvor kan man købe de egnede lys? I Skelund (top.nr. 1542) havde flere henvendt sig til den lokale præst for at få denne oplysning. Han kunne desværre ikke hjælpe dem, og dette medførte, at skikken ikke bredte sig videre på denne kirkegård.

Nybedsspredningen (information) har hovedsagelig fundet sted gennem de mere uofficielle og private kanaler – altså uden om massemedierne – og dette forhold kan have fået stor indflydelse på både omfanget og arten af den lokale *accept* – også når det tages i betragtning, at de allerfleste præster har stillet sig afvisende over for skikken. Hvis skikken skal praktiseres lokalt, er det ikke tilstrækkeligt, at man stiller sig positivt over for gravlysene som fænomen – accepterer dem som en alternativ udsmykningsmulighed – men man må også relationsmæssigt være i stand til at anbringe lys på en grav. Med andre ord må man have en så nær personlig tilknytning til en afdød, at udsmykning forekommer naturlig eller nødvendig, og langt fra alle har en sådan *mulighed* (potens). Herudover kræver gravlys på de allerfleste kirkegårde de pårørendes personlige *tilstedeværelse* (præsens), mens megen anden gravsmykning kan bestilles telefonisk/skriftligt hos den lokale kirkegårdsforvaltning. Kun på ganske få kirkegårde har det været muligt på forhånd at bestille opsætning og tænding af gravlys, hvilket omgående har resulteret i en meget høj lysfrekvens på stedet. Dette har f.eks. været tilfældet

på *Holmens kirkegård* i København og på *Arhus Vestre kirkegård*, hvor kirkegårdsforvaltningen i løbet af efteråret endog udsendte en bestillingsseddel til gravstedejerne, som kunne krydse af, hvorvidt de ønskede gravlys opsat og tændt blandt en lang række andre udsmykningsmuligheder. Denne service er imidlertid ophørt for flere år siden på grund af manglende arbejdskraft juleaften. Resultatet blev, at gravlysenes antal sank, da skikken krævede de pårørendes personlige lysindkøb og tilstedeværelse på kirkegården – og ikke blot deres venlige tanke.

Stort set må man give Rehnberg ret i hans vurdering¹¹ fra 1959 af gravlysenes udbredelsesstadium i Danmark, idet gravlys forekommer på omtrent samme procentdel af kirkegårdene i 1959 som i 1967. Som et supplement kan det dog tilføjes, at gravlysene er forsvundet fra en del kirkegårde, men indført på andre i perioden mellem de to undersøgelser. Det skal desuden særskilt fremhæves, at gravlys meget vel kan forsvinde i nogle år på en bestemt kirkegård og dukke op igen efter nogen tids forløb. Dette gælder f.eks. på kirkegårdene i *Skæve*, *Vrensted*, *Hejls* og *Assing* sogne.

I denne artikel har jeg forsøgt at tegne et aktuelt billede af en temmelig ny og ret ukendt skik. Det er et tværsnit af et udbredelsesforløb, hvis begyndelse kan afgrænses, men hvis fortsættelse og eventuelle afslutning endnu ikke kan forudsiges. Jeg har imidlertid fundet det umagen værd at gøre foreløbig status på dette tidlige tidspunkt – særligt fordi der trods alt har aftegnet sig et billede af et spredningsforløb, som har vist sig at være karakteristisk for en række kulturelementer¹² af vidt forskellig karakter, i hvert fald i dette århundrede. Undersøgelser af forskellige nutidige spredningsforløb er man ikke forvænt med herhjemme, og min kortfattede redegørelse har måske bidraget til at udvide den geografiske gyldighed af Rehnbergs beskrivelsesmodel vedrørende nogle nutidige innovationsforløb i Sverige.

1 *Mats Rehnberg*: Ljusn på gravarna och andra ljusseder. Nya traditioner under 1900-talet. Stockholm 1965. – 2 Rehnberg, 27-94. – 3 Aftrykt Rehnberg, 311-14. – 4 Rehnberg, 58-63. 5 Rehnberg, 250-74. – 6 Efter nummerfølgen i *Topografisk ordning af Danmarks egne*, udg. af Dansk folkemindesamling. København 1967. – 7 Let normaliseret gengivelse af de meddelte oplysninger, men med udeladelse af navne. – 8 Rehnberg, 146-54. – 9 Rehnberg, 60. – 10 Se note 6. – 11 Rehnberg, 60. – 12 F.eks. *Sigfrid Svensson*: Svart eller vit konfirmationsdräkt. (Bygd och yttervärld, 1942, 11-34.) samt Rehnbergs tolkning heraf, s. 259 ff. *Nils-Arvid Bringéus*: Klockeringsleden i Sverige, Lund 1958.

Candles on Graves

Inspired by Mats Rehnbergs disputation from 1965, »Ljusn på gravarna och andra ljusseder«, I undertook a work of collection for The Danish Folklore Archives in 1966-67. I employed

a questionnaire for the purpose. The aim was to collect up-to-date material which could supplement and enlarge Rehnberg's conclusions from the material he collected from Denmark in 1959. Beyond that, the idea was to contribute more exact and exhaustive information about the spread of the custom of lighting candles on graves in Denmark, which might possibly ramify the applicability of Rehnberg's theory of innovation processes in Sweden in the present century.

The custom of setting candles on one's relative's graves on certain holidays and on other occasions is very old in the Catholic countries. It is usually practiced in connection with All Saints' Day, November 1st, which is the Roman Catholic Church's official day of commemoration for all the saints, and in connection with All Souls Day, November 2nd, the day when the church seeks through the Mass for the dead to assuage and shorten the sufferings of the dead in purgatory.

After the reformation, the church continued to celebrate All Saints' Day until 1770, when the text for that day and the prayer for the reformation were moved to the first Sunday in November.

The many civilian and military dead in World War One gave rise to discussions in several northern- and middle-European countries as to re-establishing a common day of commemoration for the dead. However, no international commemoration day resulted. In Denmark, the clergy suggested that the first Sunday in November be made a common commemoration and grave decoration day, in continuation of All Saints' former significance. This initiative came from the Copenhagen clergymen, who in cooperation with the administrations of the various graveyards laid some services, in principle free as to form, in the chapels of the graveyards.

As a part of Catholic custom, placing candles on graves can be traced back to about 1900 in Denmark. This project is meant to show us where, when and by whom the first Protestant candle was lit on a Danish grave, and whether or not it was inspired by the Catholic custom.

Questionnaires were sent to all the parish ministers in Denmark, to all the administrators of the graveyards, and to some cemetery florists' shops here and there throughout the country.

There are about 1000 graveyards altogether, and in the course of the spring of 1968 I received completed questionnaires from about 600 graveyards distributed throughout the whole country. The personnel of 92 graveyards affirmed that the custom of setting candles on graves had been *observed* in the graveyard in the question in the course of the autumn and at Christmas in 1967. The positive answers make up about 15 % of the answers received. In 1959 Rehnberg proved, with a sample test, that candles on graves occurred in about 14 % or the sample cases, whereas the diffusion was much wider in Sweden, in some areas nearly 100 %, and often with a very high frequency within the individual graveyard.

Rehnberg's description of the course which the innovation took in Sweden also fits the Danish case extremely well. I must stress here, however, that candles on graves in Denmark have only a modest diffusion and a low frequency, and this means that one must have reservations about the correctness of a direct comparison between the two countries.

However, the course of the distribution can be characterized generally as follows. Before the Second World War, grave-candles, with the exception of a very few scattered examples, were seen almost exclusively on Catholic graves in Copenhagen, or in the larger provincial towns with a Catholic element, on All Saints' Day and All Souls' day. After 1945, grave-candles began to appear on Protestant graves, too, but still in the larger towns and in the urban areas surrounding them. From about 1955 on, the picture is reversed, and the distribution is largest in the small towns and the country parishes, while the grave-candles in several cases disappear from the churchyards where they were first introduced.

According to Rehnberg's model for the description of innovation, the diffusion began sporadically in Sweden, but with the starting point in the larger towns, and in areas that are known to be willing to accept new things in general. He emphasizes that the willingness to accept is bound up with population density, at least in the beginning phase of the diffusion. There is not a single center, from which a custom or other cultural element spreads like rings on the water, but several, from which there may stem a seemingly sporadic, spot-like diffusion *and* an infection of neighbouring areas which resembles a wave. Both of these courses of distribution can be read in my material in the case of Denmark as well.

The local initiators of the custom of putting candles on graves are mostly elderly or middle-aged people, not exclusively members of the higher social strata. Rather, the picture is extraordinarily diffuse, and this forms a contrast to Sweden, where it was the higher social strata who initiated the custom locally. Further, the families of fallen freedom-fighters played an early and active part; there is also ascertainable influence from Sweden and Finland, where grave-candles have had a decided place even before the Second World War. On the other hand, definitely foreign minority groups, such as immigrant Catholic Poles, have evidently not set an example for local emulation with the custom.

In his treatise, Rehnberg mentions that the custom of setting candles on graves, which was introduced to Denmark fairly laterly, was in this country associated especially strongly with the liberation from German occupation, and with the fallen freedom-fighters; he adds that the importance of grave-candles in this context may have made them less appropriate for »ordinary« graves. This observation is undoubtedly right, and I could mention several examples of graveyards containing the graves of freedom-fighters, in which the latter are the only graves which are decorated with candles. It would not be unreasonable to suppose that the many Danes who were refugees in Sweden during the Second World War can have become familiar with the custom at first hand, it being so widely distributed there, and that they later brought it home with them and used it at the first opportunity, namely the consecration of the freedom-fighters' graveyard »Mindelunden« in Copenhagen in 1946.

I believe there is a connection between the candles on the fallen freedom-fighters' graves and on other graves of those who died a sudden or violent death. If this thought is followed up, any sudden or particularly sorrowful death might motivate the family of the deceased to use grave-candles as decoration on certain occasions, if they are aware of the possibility of doing so.

The great traditional day for the decoration of graves in Denmark is Christmas Eve day, when the families bring flowers (most often red), wreaths, and other decorations to the graves in the afternoon, usually in connection with the Christmas service in the churches. Most of the grave-candles are also placed on this day, which, in spite of the clergy's attempt to launch All Saints' day as a memorial day for the dead, still maintains its strong position.

In my opinion, grave-candles must be seen as alternative decorations, comparable to flowers, wreaths, gravel and greenery. Aside from the special connection with the graves of freedom-fighters, I think the narrow distribution and low frequency of the custom in Denmark has to do with the very haphazard and insufficient spread of the news; in contrast to Sweden, it was spread without benefit of the mass-media or of industry, and with the scepticism and disapproval of most of the local Protestant clergy. In our mass-media-orientated society, the custom of putting candles on graves has had poor conditions for diffusion and growth.

Karsten Biering; mag. art.

Dansk Folkemindesamling
Birketinget 6,
DK - 2300 Københavns S.